

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Sakarya University Faculty of Theology

ISSN: 2146-9806 | e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 21, Sayı/Issue: 40, Yıl/Year: 2019 (Aralık/December)

Selçuk Akşin Somel. *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*. Trc. Osman Yener. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, 438 s.

Değerlendiren/Reviewed by

Ramazan Gürel

Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Ana Bilim Dalı - Dr., Marmara University, Faculty of Theology, Department of Religious Education.

ramazan.gurel@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-9066-9098>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Kitap Değerlendirmesi/Book Review

Geliş Tarihi/Date Received: 18/09/2019

Kabul Tarihi/Date Accepted: 10/10/2019

Yayın Tarihi/Date Published: 15/12/2019

DOI: <https://doi.org/10.17335/sakaifd.621773>

İntihal: Bu makale, *iThenticate* yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by *iThenticate* and no plagiarism detected.

Copyright © Published by Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Sakarya University Faculty of Theology, Sakarya/Turkey.

Selçuk Akşin Somel. *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin.* Trc. Osman Yener. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, 438 s.

Osmanlı Devleti, XVII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren gerek iç gerek dış siyaset ve devlet yönetimi açısından üst üste gelen krizlerle duraklama ve gerileme olarak nitelendirilebileceğimiz bir döneme girmiştir. Devletin birçok alanda başarısız bir sürece girmesi ve bu sürecin bir neticesi olarak kaybedilen savaşlar, Batı'nın başta eğitim alanı olmak üzere birçok sahada üstünlüğü ele geçirmesi ile neticelenmiştir. Batı'nın bu üstünlüğünün Osmanlı Devleti'ne olumsuz etkilerini dengeleyebilmek amacıyla ilan edilen Tanzimat Fermanı'nın hayata geçirilmesini teklif ettiği yeniliklerle belli bir aşama kaydedilmiş olsa da eğitim uygulamalarını da kapsayan sosyal alanda yeterli düzeyde yenilenme gerçekleştirilememiştir. II. Abdülhamit döneminde ülke sahına yayılacak şekilde bazı reformlara imza atılarak eğitim-öğretimin her kademesinde okulların açılmasına öncelik verilmiştir. Bununla birlikte II. Abdülhamit'in bazı uygulamaları, ülkenin kişi egemenliğine dayanan mutlak monarşi ile yönetildiği düşüncesinin toplumda filizlenmesine neden olmuştur. Bu tarz bir yönetim anlayışının ülke meselelerini çözmekte yetersiz kalacağı fikrini benimseyen dönemin bazı aydınları, devleti kurtuluşa götürmenin en önemli yolunu Meşrutiyet düşüncesini hayata geçirmekte görmüşler ve II. Abdülhamit'e muhalefet etmişlerdir. Ancak Meşrutiyet'in ilanı da istenilen sonuçların elde edilmesini tam olarak temin edememiştir. Meşrutiyet döneminin ilk yılları bir kararsızlık ve bocalama dönemi olarak tarih sahnesinde yerini almıştır. Türk eğitim tarihi açısından da önemli bir zaman dilimine karşılık gelen bu dönemde Batı tarzında okullaşma, nicelik olarak gelişmesine rağmen nitelik olarak vasatın altından kurtulamayan bir görünüm sergilemektedir. Kuşkusuz bu durumun en önemli nedeni ülke genelinde yeterli sayıda ve düzeyde okul, derslik, eğitim-öğretim materyal ve öğretmenin bulunmamasıdır.

XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nde hayata geçirilmeye çalışılan bütün çözüm arayışları ve reform girişimlerine rağmen devletin içinde bulunduğu sosyal, siyasi, kültürel ve iktisadi manadaki çöküş ve yıpranma sürecinin önüne bir türlü geçilememiştir. Tanzimat Fermanı (1839), devamında Islahat Fermanı (1856) ve Meşrutiyet hareketleri devletin güncel meseleleri ve geleceğe bakışı hususunda net ve kalıcı çözümler üretememiş, neticede bu dönem Osmanlı Devleti için genel anlamda toplumsal bir değişimin sancılarının yaşandığı kısır bir dönem olmuştur. Devlet yönetiminde farklı anlayışların ve yönetim şekillerinin hâkim olması bu karmaşa ortamını besleyen en önemli amil olmuştur. Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk yıllarında başta eğitim-öğretim olmak üzere hayatın her alanına dair farklı düşüncelerin ekseriyeti başta Meşrutiyet dönemi olmak üzere Tanzimat ve Islahat dönemlerini

de içine alan bir süreçten miras kalmıştır. Bu nedenle Türk eğitim tarihi açısından Meşrutiyet dönemi ve öncesindeki süreç kırılma noktası olarak değerlendirilebilecek kritik bir zaman dilimidir. Zira bu dönem, eğitim ile ilgili geleneksel anlayıştan farklı olarak teori-pratik açısından daha önce tecrübe edilmemiş birtakım ıslahat ve fikirlerin gündeme geldiği ve tartışıldığı bir dönemdir. Kendine özgü siyasi, kültürel, sosyal ve psikolojik yönleriyle Tanzimat ile temelleri atılıp Meşrutiyetle sınırları iyice belirginleşen bu süreç, Cumhuriyet dönemi eğitimi yaklaşımları ve pratiklerini de etkilemiştir. Dolayısıyla Meşrutiyet Dönemi'nin sonları ve Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarının eğitim-öğretimle bağlantılı olarak gündeme gelen meselelerini iyi kavramak, günümüzdeki eğitim anlayışını ve eğitime dair dönüşümleri tarihsel sürecin desteğini alarak doğru konumlandırabilmek ve anlamlandırabilmek adına önemlidir. Zira eğitim ile ilgili konularda kültürel kanallarla taşınan geleneksel mirası bugüne getirmek, geçmişin birikimi ile çağdaş anlayışlar arasında bir bağ oluşturma, ilişki kurma çabası değerli bir faaliyettir. Bu çaba aynı zamanda, günümüz eğitim konularına tarihin sayfalarından ışık tutan bir yaklaşımla bakabilme gayreti olarak da değerlendirilebilir. Bu çerçevede Türk eğitim tarihinin kritik süreçleri üzerine yapılmış akademik çalışmaları tanıtmak, eğitim-öğretim ile ilgili araştırmalara geçmiş ve günümüz açısından bütünleştirici bir katkı sağlamış olacaktır.

Ana hatlarıyla tanıtmaya çalışacağımız Selçuk Akşin Somel'in¹ kaleme aldığı "*Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*" isimli eser, yukarıda da değindiğimiz üzere eğitim-öğretim meseleleri açısından Osmanlı tarihinin çalkantılı, bir o kadar da hareketli bir zaman dilimini ele alması yönüyle akademik anlamda önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Kanaatimizce, ilim çevrelerince bilinmesi ve muhakkak surette okunması gereken bir kitap olarak dikkat çeken Somel'in kitabı, ilk olarak 2001 yılında "*The Modernization of Public Education in Ottoman Empire, 1839-1908. Islamization, Autocracy and Discipline*" başlığıyla Hollanda Leiden'de basılmıştır. Ardından 2010 yılında "*Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*" ismiyle Osman Yener tarafından son derece başarılı bir tercümeyle Türkçeye çevrilmiştir. Eser, yazarın doktora tezinin büyük ölçüde yeniden gözden geçirilmiş hali olmakla birlikte Somel, kitabını bitirdiğinde ulaştığı noktayı ifade ederken doktora tezine nazaran farklı bir içerik

1 Lisans eğitimini Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun olarak tamamlayan Somel, yüksek lisans eğitimini Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde (1987), doktora eğitimini ise Bamberg Üniversitesi'nde Türkoloji, Tarih ve Sosyoloji alanları üzerine tamamlamıştır (1993). "19. yüzyılda Osmanlı'da eğitim ve eğitim reformları; Balkanlar, Doğu Anadolu, Arap Yarımadası ve payitaht ilişkileri; Balkanlar'da milliyetçilik hareketleri, 19. yüzyıl Osmanlı siyasi düşüncesi ve Tanzimat döneminde kadınlara yönelik politikalar" gibi konularda eserler kaleme alan Somel, Sabancı Üniversitesi Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi'nde öğretim üyeliği görevini sürdürmektedir.

ve sonuçlardaki önemli değişikliklerle bambaşka bir çalışmanın ortaya çıktığını ifade etmiştir (s. 13). Yedi bölüm, giriş ve sonuçtan oluşan kitabın hemen başında İngilizce ve Türkçe baskıların önsözlerine yer verilmiş; farklı içerikler ve haritalardan oluşan on altı ek, kaynakça ve ayrıntılı bir fihrist de kitabın sonuna ilave edilmiştir. Eserin kaynakçasının oldukça zengin bir içerikle oluşturulduğunu söylemek mümkündür. Başta arşiv malzemeleri olmak üzere kronikler, salnameler, ders kitapları, hatıratlar, tezler, çeşitli dillerde konuyla ilgili yazılmış kitap, araştırma ve makalelerden oluşan bibliyografya, eserin uzun bir araştırma sürecinin ve emeğin mahsulü olduğunu göstermektedir.

Daha önce ikisi Türkçe biri de İngilizce² olmak üzere üç kez tanıtımı yapılan eserin Türkçe tanıtımları Dilbaz³ ve Yavuz⁴ tarafından gerçekleştirilmiştir. Dilbaz daha çok eleştirel bir tanıtımı tercih ederken Yavuz ise incelemesinde tasviri bir içeriği tercih etmiştir. Tıpkı Yavuz gibi tasviri bir içeriği önceleyen bu değerlendirmeyi kendisinden öncekilerden farklı kılan en önemli husus, değerlendirme sürecinde olay, uygulama ve olgu merkezli bir anlatımdan çok devlet, kişiler, eğitim kurumları, gruplar ve dönemin farklı algıları merkezli bir anlatıma yer verilmiş olmasıdır. Bu doğrultuda eserin konuları incelenirken Osmanlı reform hareketlerini doğuran sebepler ve reformların içeriğinden çok devletin ve şahısların bu süreçte aldıkları rol öne çıkarılacak, reformların kurumsal düzeydeki etkileri irdelenecektir.

Eserin giriş (s. 19-34) bölümünde Osmanlı eğitim reformlarının ve modernizasyon anlayışının temel parametreleri ekseninde “batılılaşma miti, sosyal disiplin, kurumsal ve mali konular, çevre nüfus grupları ve eğitim” başlıklarına yer verilmiş, ilgili başlıklar kitabın ele aldığı tarihi süreçteki eğitim uygulamaları çerçevesinde kısaca değerlendirilmiştir. Bu minvalde Osmanlı’da Tanzimat ile beraber hayata geçirilmeye başlanan eğitim ıslahatlarının sadece Batı’yı taklitten ibaret olmadığı, Tanzimat reformcularının İslam’ı alt edilecek bir engel ya da külfet olarak görmedikleri, devletin eğitim reformlarını öğrencilerde merkezi otoriteye karşı itaat ve sadâkât duygularını perçinleyecek bir sosyal disiplin aracı olarak kullandığı vs. hususlara işaret edilmiştir (s. 22, 25). Eğitsel reformların mali kaynaklardaki kronikleşmiş sorunlar ve nüfusun etnik heterojenliği gibi faktörler nedeniyle istenilen düzeye gelemediğine de özellikle dikkat çekilmiştir (s. 32, 33). Ağırlıklı olarak Tanzimat devri ve II. Abdülhamit dönemini konu edinen kitabın temel savı, “1830’lardan itibaren Osmanlı Devleti’nin, devlet mekteplerini sosyal İslami disiplini sağlama ve modernleşme adına kurumsal bir araç olarak kullandığı ve bu durumun II. Abdülhamit döneminde zirveye çıktığı” (s. 32) düşüncesidir.

2 Bk. Seyfi Kenan, *İslâm Araştırmaları Dergisi* 17 (2007): 160-167.

3 Bk. Mahmut Dilbaz, *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2014): 229-237

4 Resul Yavuz, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi* 1/1 (2017 Yaz): 311-316.

“İlköğretimde Devlet Okullarının Ortaya Çıkışı (1838-1869)” başlığını taşıyan kitabın birinci bölümünde (s. 35-92), 1838 ile 1969’lu yıllarda İstanbul’da devlet eğitiminin doğuşu ve gelişimi kurumsal, siyasi ve ideolojik yönleriyle irdelenmiştir. 18. yüzyıl öncesinde Osmanlı’nın geleneksel mektepleri kısaca tanıtılmış ve modernleşme çabaları öncesi eğitim kurumlarının bir fotoğrafı ortaya konmuştur (s. 38-41). Ardından devlet okullarının gelişimi noktasında askeri ve sivil öncüllere yer verilmiş, devlet öğretimini hazırlayan koşullara değinilmiştir. Devam eden satırlarda 1839’da İstanbul’da okul sisteminin dünyevi-pratik yönde ıslahına yönelik ilk belirgin inisiyatif olarak Meclis-i Umûr-ı Nâfia’nın yayınladığı layihaya geniş yer ayrılmış, layihanın içeriği ve eğitim sisteminin modernleşmesi adına getirdiği yenilikler analiz edilmiştir (s. 51-55). Esad Efendi ve Kemal Efendi gibi modern eğitim düşüncesine sahip bireylerin, kişisel teşebbüslerine dair örneklerle de yer verilmiştir (s. 55-60, 65-66). 1856 ile 1869 yıllarının, Osmanlı eğitim tarihinde bir dönüm noktası olduğu ifade edilmiş, bu dönemde bir dizi kurumsal reformun gerçekleştirildiği bilgisine yer verilmiştir. 1856 tarihli İslahat Fermanı’nı takip eden süreçte yürürlüğe giren Maârif-i Umûmiye Nizâmnamesi’nin, Osmanlı eğitim reformları üzerinde oynadığı kilit rol uzun uzun anlatılmıştır (s. 66-79). Bu süreçte devletin takip ettiği eğitim politikaları ve ideolojisine ana hatlarıyla temas edilerek birinci bölüm bitirilmiştir (s. 80-92).

Kitabın ikinci bölümü (s. 93-114) “Taşrada Devlet Eğitiminin Başlangıcı (1849-1869)” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde taşralarda açılan Rüşdiyeler ve mahalle mektepleri özellikle açıldıkları yerler ve bölgeler ekseninde tanıtılmış, taşra okullarının denetlenmesi sorunu noktasında eyaletlerde maarif idaresinin yüzleştiği problemler ortaya konmuştur. Başta İstanbul olmak üzere Bursa, Edirne, Bosna, Girit, Şam, Tekirdağ gibi birçok şehirde Rüşdiyeler’in açılmasına yönelik girişim ve faaliyetler detaylı bir şekilde incelenmiş, buralarda görev yapan öğretmenlerin maaşlarıyla ilgili bilgiler verilmiştir (s. 94-104). Yeni mahalle mekteplerinin açılması veya mevcutların nitelik ve nicelik yönünden daha iyi bir seviyeye gelmeleri adına gösterilen çabalara da özellikle dikkat çekilmiş; İstanbul, Balkanlar, Kafkasya ve Lefkoşa’daki girişimler aktarılmıştır. Mahalle mekteplerinde eğitim seviyesinin yükselmesine katkı sağlayan Tahsin Efendi ve Midhat Paşa, düşünce ve uygulamalarıyla öne çıkan ıslahatçı olarak tanıtılmıştır (s. 104-110).

Üçüncü bölümde (s. 115-178) kurumsallaşma sürecinde taşra eğitiminin temel meseleleri ele alınmış, bölüm başlığı olarak da “Taşrada Eğitimin Kurumlaşması: Hukuki Adımlar, Maarif Meclisleri, Vilayet Okulları, Muallimler (1869-1908)” başlığı tercih edilmiştir. Taşra eğitimi daha sistemli bir yapıya kavuşturabilmek amacıyla atılan hukuki adımlar, Maarif-i Umûmiye Nizâmnamesi’nin yayınlanması, Maârif-i Umûmiye Nezâreti ve Vilayet Maârif Meclislerinin kurulması, yaygınlaşması ve bürokrasiye dâhil olması ile ilgili verilen bilgiler bu bölümün ilk kısmını oluşturmaktadır (s. 118-126,

140-144). Kitabın üçüncü bölümünün kalan kısmı ise taşrada ilkökul eğitimi veren kurumlara ve bu kurumlarda görev alan öğretmenlerin sorunlarının analizine ayrılmıştır. Kurumsal düzeyde sıbyan mektepleri ve ibtidâi mektepler, rüşdiyeler, yerel girişimlerle kurulan ilkokullar ve taşra idadileri temel özellikleriyle tanıtılmıştır. Ayrıca yerel girişimlerle kurulan ilkokullardan bahsedilmiş, bu okulların kurulması aşamasında Aydın ili Kırkağaç kazası halkının ve Selanik'e bağlı Kalkış kazasının halklarının toplu teşebbüsleri ile Midhat Paşa, dönemin Akka sancağı yöneticisi, Gemlik ve Adapazarı kaymakamları gibi kişisel çabalar özellikle öne çıkarılarak anlatılmıştır (s. 145-160). Bölümün son kısmında ise ilkökul öğretmenlerinin durumu, nitelikleri, mesleki statüleri ve etnik özellikleri hakkında detaylı bilgilere yer verilmiş, ilgili dönemde Osmanlı'nın taşra eğitim kurumlarında en çok Arnavut ve Ermeni öğretmenlerin görev yaptığına dikkat çekilmiştir (s. 160-164). Yine bu dönemde öğretmen okullarının varlığından bahsedilmiş, bu okulları kuruluşu ve işleyişi esnasında karşılaşılan problemler analiz edilmiş, İstanbul'da 1889'da kurulan Yüksek Öğretmen Okulu'nun istikrarlı bir kurum olmayı başardığına değinilmiştir. Bu kurumdan eskiye nazaran daha nitelikli öğretmenler yetişmiş ve bu öğretmenler merkez ve taşra okullarında görev almıştır (s. 168-175).

Ağırlıklı olarak dönemin eğitim açısından mali özelliklerinin ele alındığı dördüncü bölümde (s. 179-210) ise eğitimin finanse edilmesi, "eğitime katkı" vergisinin uygulanması, dönemin vergi siyaseti, eğitimde mahalli kaynakların oluşturulması, devlet bütçesinden finanse edilen okullar ve öğretmen maaşları gibi konularda öne çıkan tartışmalar konu edilmiştir. Eğitimin finanse edilmesinde en önemli kaynaklar arasında bütçe tahsisatları, yerel halktan toplanan bağışlar, vakıf gelirleri, çeşitli yardımlar, orta ve yüksekokul öğrencilerinden alınacak ücret ve cezalar sayılmıştır (s. 182). II. Abdülhamit devrinde, devletin mali açıdan kriz içinde olduğu bir dönemde özellikle taşra eğitiminin yaygınlaşması ve daha iyi bir hal alması için düzenlenen "eğitime katkı" vergisinin hem devletten hem de halktan destek gördüğüne temas edilmiştir. Buna ek olarak münderise vakıfları, derviş dergâhları gibi çok fazla bilinmeyen yerel mali kaynakların eğitime olan destekleri de kitabın bu bölümünde aktarılmıştır (s. 194-197). Dönemin sıbyan mektepleri ve ibtidâilerinin masraflarının devlet bütçesinden finanse edildiği vurgulanmış, gerek öğretmenlerin maaşları gerekse okulların finanse edilmesi noktasında devletin yaşadığı sıkıntılar çarpıcı bir üslupla anlatılmıştır (s. 198-209). Dördüncü bölümün konu başlığı da bu çerçevede "Mali Sorunlar: Vergi Tedbirleri, Vergilendirmeye Karşı Yerel Direnişler, Yerel Kaynaklar, Maaşlar (1869-1908)" şeklinde belirlenmiştir.

Kitabın, "Meslek Okulları Ya da Genel Eğitim İkilemi: Müfredat Meseleleri" başlığını taşıyan beşinci bölümü özellikle II. Abdülhamit dönemi eğitim

politikaları ve müfredat tartışmalarına yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda “geç dönem Tanzimat eğitim politikaları ve usûl-i cedîd, pratik eğitime karşı devlet memuru yetiştirme eğitimi sorunu, ders kitapları ve mutlakiyet devri ideolojisi, II. Abdülhamit ve yabancı okullar temaları” bu bölümde incelenen temel konuları oluşturur (s. 215-256). Bu konular içerisinde Osmanlı-Türk eğitim tarihinin ilk modern pedagogu olan Selim Sabit Efendi ile ilişkilendirilen ve sibyan mektepleriyle rüşdiye mekteplerinde uygulanan yeni eğitim anlayışı (usûl-i cedîd) konusu, kitabın bu bölümünde daha ayrıntılı bir anlatımla sunulmuştur (s. 216-220). Devam eden satırlarda II. Abdülhamit döneminde genel eğitimin bir memur yetiştirme aracı olarak telakki edilmesi ve ders müfredatları ile ders kitaplarının ezberci zihniyeti teşvik edici tarzda hazırlanmış olması eleştirilmiştir (s. 236-254).

“Etnik Manzaralar: Entegrasyon Zorlukları” başlığını taşıyan altıncı bölümde, II. Abdülhamit dönemi eğitim politikalarının Osmanlı coğrafyasında yaşayan Türk olmayan Sünni Müslümanlar başta olmak üzere, Arnavutlar, Araplar, Pomaklar, kripto Hristiyanlar, Çerkezler, Kürtler, Aleviler, Yezidiler, aşiretler ve devlet okullarındaki gayrimüslim öğrencilere yönelik yaklaşımlar bağlamında incelenmiştir (s. 260-296). Kitabın yedinci ve son bölümü ise “Çocukların Okul İzlenimleri ve Erken Toplumsallaşma Süreci (1869-1908)” başlığıyla hatıralardan hareketle 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında öğrencilerin gözünden mektep hayatının anlaşılması çabası üzerine kurgulanmıştır. Bölümün ilerleyen satırlarında ergenlik öncesi ve ergenlik döneminde toplumsallaşmayı belirleyen ve yapılandıran kurumsal ve eğitsel faktörler incelenmiş, Osmanlı'da 19. yüzyıl eğitim reformlarının ne ölçüde başarıya ulaştığına dair değerlendirmelerde bulunulmuştur (s. 326-331).

Somel, kitabın sonuç kısmında (s. 333-342) baştan beri ele aldığı konuların ana hatlarıyla ve toparlayıcı bir özetini sunmuştur. Eserde özellikle, Tanzimat'la beraber iyice hissedilen eğitim reformu ihtiyacına Tanzimat reformcularının duyarsız kalmayışı, hayata geçirilmesi düşünülen yenilikler yoluyla pragmatik ve doğa bilimlerini içeren bir müfredatla eğitim sunabilen okul sistemini kurma ve genel eğitimi vilayetlerde yayma yönündeki çabalar, her şeye rağmen devlet eliyle eğitimi modernize etme gayretleri, eğitimi sadece merkezde değil taşra kurumlarında da iyi bir seviyeye getirebilme uğraşları tarihi vesikalarıyla ve planlı bir şekilde okuyucuya aktarılmıştır. Eserde zaman zaman kişisel değerlendirmelerine de yer veren Somel'in, genel anlamda olaylara kendi şartları içerisinde ve objektif bir yaklaşım sergilediği söylenebilir. Dil ve akademik üslup açısından son derece başarılı olan kitap, içerdiği bilgilerle Osmanlı eğitim tarihi araştırmacıları için kıymetli bilgilere yer veren başvuru ve referans kaynağı niteliğinde olup alana önemli bir katkı sunmaktadır.